

Мартинів О. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗМІШАНА МОТИВАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУЧАННЯ (КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті проаналізовано змішаний тип мотивації фразеологізмів німецької мови з компонентом на позначення звучання, який є значно поширений у фразеосистемі німецької мови, визначено мотиватори різних концептосфер, що поєднуються в одному фразеологічному знакові пропозиційно-метафоричної конструкції.

Ключові слова: мотиватор, пропозиція, диктум, предикат, суб'єкт, об'єкт, рефлексив, ментально-психонетичний комплекс, фразеологізм.

Постановка проблеми. На сучасному етапі лінгвістичних досліджень на особливу увагу заслуговують фразеологізми, які належать до різного роду перехідних, проміжних чи периферійних типів. Такі види формування ідіом, на думку В. Телії, виникають в основному для того, щоб яскраво та влучно вплинути на реципієнта [5, с. 61]. Авторка доречно називає їх ідіомаментаврами, в яких одна частина переосмислена, а інша виступає у своєму прямому значенні. Таку групу фразеологізмів В. Жуков пропонує об'єднати в особливу категорію «фразеологічна перехідність», яка відображає «ядерно-периферійні» відношення в ідіоматиці. Під поняттям «фразеологічна перехідність» науковець розуміє реальну або потенційну здатність фразеологізму певною мірою зберігати або відтворювати смислові й формальні властивості вихідного словосполучення та його складників (слів і морфем) [1, с. 122]. Практично поняттям «фразеологічна перехідність» автор охоплює нестандартні фразеологічні явища, що не вкладаються в окреслені рамки фразеологічних класифікацій, а можуть частково поділяти властивості вільних сполучень слів та ідіоматичності.

У зв'язку з викладеним вище вважаємо, що проблема створення фразеологізмів поза стадією вільного сполучення слів заслуговує сьогодні на особливу увагу, адже з'являються альтернативні судження про те, що під час фразеотворення є можливість переосмислення лише одного з компонентів словосполучення, відповідно, синтаксичний підхід до процесів фразеологізації – не єдина основа фразеотворення.

Беручи до уваги сьогодні активний розвиток когнітивних досліджень, у яких мову розглядають як частину «холістичного загального психологічного утворення» [3; 7], як живий організм, що перебуває у взаємодії з іншими підсистемами існування людини, залучаємо до аналізу породження фразеологічних знаків такий когнітивний чинник, як сенсорні процеси, а саме відчуття людини, що безпосередньо забезпечують пізнавальний контакт особистості з об'єктивним світом і слугують підґрунтям для ментальної обробки та мовного позначення. До аналізу долучаємо також традиційне словотворче поняття мотивації за умови його перегляду в когнітивно-ономасіологічному аспекті, адже вибір мотиваторів номінативних одиниць із мотиваційної бази структури знань про позначене отримав нове пояснення й розширив спектр детермінант, які виходять за межі мовної системи в простір різних психічних пізнавальних функцій людини, де знаки звукового коду в процесах номінації виявляють широкі можливості переінтерпретації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки ще не проведено досліджень створення фразеологізмів шляхом змішаної мотивації на базі німецької мови, однак така тенденція активно прослідковується в сучасних мовознавчих наукових працях (D. Geerarts, A. Barcelona, R. Dirven, L. Goossens, G. Radden, F. Ruiz de Mendoza, J. Taylor, O. Селіванової, O. Кубрякової, Дж. Лакоффа, Ю. Панкраца, С. Дмитрієва, І. Литвин, В. Калько, Я. Браницької, С. Стройкової, С. Богуславського).

Постановка завдання. Мета наукової розвідки полягає в характеристиці специфіки утворення фразеологічних знаків німецької мови з компонентом на позначення звучання в когнітивно-ономасіологічному аспекті із залученням різних концепосфер і принципів у процесі номінації. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань: визначити, які мотиватори, відповідно, й концептосфери й форми знань про світ стають підґрунтям породження фразеологічних знаків німецької мови з компонентом на позначення звучання, а також розглянути основні механізми впливу семантики на формування аномальної фразеологічної синтагматики.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати процеси фразеологічного семіозису у площині вивчення ментальних процесів, то маємо підкреслити, що такі гібридні форми фразеологічних знаків, які, наприклад, В. Телія називає ідіомами-кентаврами [5, с. 61], сформовані на основі двох понятійних сфер ДЖЕРЕЛА та ЦІЛІ [6], однак належать до єдиного когнітивного континууму. Так званий «фразеологізм-гібрид» утворюється в результаті метонімічного перекладу суміжних елементів одного домена й метафоричної взаємодії з концептуальними ознаками іншого домена, відповідно, складники таких зворотів поєднуються не синтаксично, а асоціативно на підставі образного, метафоричного або іноді парадоксального сприйняття світу мовцем. Використання в дослідженні специфіки вербалізації знань запропонованої О. Селівановою моделі ментально-психонетичного комплексу (далі – МПК) [2] для дослідження такого типу фразеологічних знаків дає нам змогу внести корективи та пояснити когнітивну природу пропозиційно-метафоричних конструкцій. Безперечно, поєднання дикумних і метафоричних компонентів як знаків різних концептосфер не відповідає закономірностям системної синтаксичної синтагматики, але семантичне узгодження таких компонентів компенсується формуванням інтегрального змісту звороту й цілісного образу, що виникає на ґрунті поєднання буквального та фігурального. За концепцією дослідження мотиваційних процесів О. Селіванової, такі фразеологічні знаки становлять в ономасіологічній структурі номінативної одиниці різні фрагменти МПК, що і є основною ознакою змішаного типу мотивації [4, с. 181]. Прикладом можуть слугувати такі фразеологічні одиниці з компонентом на позначення звучання (далі – ФОКЗ) і паремії німецької мови: Mord und Brand schreien – *кричати на*

гвалт, піднімати страшений крик, кликати на допомогу; leere/hohle Phrasen dreschen – говорити багато та без змісту, розповідати дурниці; eine Schimpfkanonade loslassen – голосно сваритися; weit vom Schuss ist gut lachen – тобі добре говорити (сміятися); mit dem Munde trommeln ist nicht schwer – язиком усе зробиш. Є очевидним, що у формальній структурі ФОКЗ і прислів'їв із компонентом, що позначає звучання, елементи пропозиційного статусу (schreien, Phrasen, schimpfen, lachen, Mund) інтегровано з асоціативними конститuentами, які надають зворотам експресивності й особливої виразності. Інтеграція такого виду сприяє декодуванню глибинної семантики, а отже, змінює наші уявлення про семантико-функціональну будову синтаксису та співвідношення поверхневих і глибинних синтаксичних структур.

Пропозиційна сфера ядерних компонентів ФОКЗ характеризується диктумними позиціями, в складі яких виокремлюємо переважно партонімічні компоненти. Такі тенденції у виборі мотиваторів-соматизмів диктумної сфери встановлюються, очевидно, через загальну антропометричність фразеологічного фонду німецької мови, а також через важливість чуттєвої сфери в пізнанні, адже на основі узагальнення чуттєвого досвіду у вигляді відображення навколишньої дійсності як в образі світу, так і в його окремих фрагментах здійснюється концептуалізація та категоризація конкретно-предметних сутностей, що є формою постійної та практичної взаємодії людини зі світом. Відповідно, органи чуття людини відіграють важливу роль у процесах сприйняття.

Органом сприйняття різного роду звуків і шумів є вухо (das Ohr), знакова репрезентація якого в мові у складі фразеологізмів позначає небажання слухати когось, байдужість, отримання (приємної/неприємної) звукової інформації, відсутність чогось, вплив на когось тощо, що, наприклад, ілюструють такі ФО: (vor) jemandem die **Ohren** verschließen – *für jemandes Bitten/Klagen unzugänglich sein; nicht zuhören; jemanden abweisen; ins Ohr gehen – [Melodie, Musikstück] gefällig klingen; leicht zu behalten sein; einprägsam sein; das ist/klingt wie Musik in meinen Ohren! – das höre ich gern!/das gefällt mir; jemandem die Ohren volljammern – laut klagen; jemandem etwas ins Ohr säuseln – jemandem etwas zuflüstern; tauben Ohren predigen – nicht angehört werden; das Ohr/die Ohren beleidigen – [Musik, Geräusche] unangenehm sein. Партонім **Ohr** у структурі знань, позначених зворотами, може корелювати*

з метафоричними дієсловами (*säuseln, beleidigen, predigen, verschließen*) і функціонувати як знак предикатів, наприклад, *ganz Ohr sein – aufmerksam zuhören; ins Ohr gehen – [Melodie, Musikstück] gefällig klingen; leicht zu behalten sein; ein offenes Ohr haben – aufmerksam zuhören*. Дієслівні супровідники наведених зворотів мають переважно антропоморфний характер метафоричної переінтерпретації, а слухові відчуття позначаються метонімією відповідних партонімів.

Як свідчать результати досліджень, **мовленнєві процеси** людини можуть пов'язуватися, наприклад, із такими партонімами, як **Kopf, Mund, Zunge, Seele** у ФОКЗ: *jemandem den Kopf vollquatschen – sehr viel reden; sich den Mund fusselig/fusslig reden – viel reden/durch ständiges Wiederholen versuchen jemanden zu etwas zu bewegen; mit Engelzunge reden – співати соловейком, солодкомовно переконувати; einen falschen Zungenschlag machen – обмовитися, помилитися на слові*. Компонент фразеологізму партонім **Seele** як мотиватор, що обирається з асоціативно-термінальної частини МПК у процесі фразеологічного семіозису таких ФО: *sich die Seele aus dem Leib reden – sehr eifrig reden; sich die Seele aus dem Leib schreien – sehr laut schreien*, отримує метафоричне значення та формує додатковий зміст образу, додатково виконує функцію інтенсивності, що підсилює значення предиката **reden** і формує цілісне значення звороту. Мотиваторами ФОКЗ на позначення процесів мовлення переважно є **предикати**, що репрезентують диктумні знання МПК: **reden/vollreden, plaudern, predigen, schreien, brummen**: *für die Katze reden/in den Wind reden/in die Luft reden – даремно говорити; aus dem Nähkästchen plaudern – розголошувати інтимну, приватну, таємну інформацію не для широкого загалу; aus der Schule plaudern – Erfahrungen/Informationen preisgeben, die nicht unbedingt für die Öffentlichkeit bestimmt sind; schreien wie eine gestochene Sau – laut schreien; Mord und Brand schreien/mordio schreien – кричати на гвалт, піднімати страшенний крик; von den Dächern predigen – розголошувати що-небудь, відкрито проповідувати що-небудь, кричати на весь голос про щось*, інші компоненти зворотів є асоціативно мотивованими або становлять інтеграційно-порівняльний тип мотивації.

Маємо зазначити, що позиція **предиката** диктуму у змішано мотивованих ФОКЗ не завжди отримує дієслівне позначення, вербалізатори слухового сприйняття можуть бути морфологічно представлені іменниками, що ілюструють такі

приклади: *aus dem Lachen nicht herauskommen – безперервно сміятися; vor Lachen brüllen – дуже голосно сміятися; j-n zum Weinen bringen – доводити кого-небудь до сліз; viel Geschrei und wenig Wolle – багато шуму навколо нічого; vielsagendes Schweigen – красномовне (багатозначне) мовчання*. Маємо зауважити, що пропозиція диктуму в структурі знань про позначене може бути представлена імплікованим **інструментивом**: *j-n eins aufknallen – 1. улінути батогом кому-небудь, 2. всадити кулю кому-небудь; jemandem eine feuern, j-m eine krachen; jemandem eine klatschen – дати ляпаса; об'єктом: einen falschen Zungenschlag machen – обмовитися, помилитися на слові; слотами рівня якості: von Dummheit brüllen/brummen/schreien – бути дуже нерозумним; слотами рівня кількості: mit tausend Zungen reden – говорити надміру; рефлексивом – sich die Augen aus dem Kopf weinen – виплакати собі всі очі, багато плакати*. **Суб'єкти** диктуму МПК також є мотиваторами ФОКЗ, утворених за змішаним типом, однак вони є стилістично нейтральними, функцію експресивності беруть на себе їх синтаксичні супровідники, які можуть бути представлені морфологічно дієприкметниками (Partizip I) і містити за суміжністю імплікований предикат: *der lachende Dritte – третій, що сміється (третья особа, що має вигоду від боротьби двох супротивників); die lachenden Erben – родичі, які, отримуючи у спадщину майно, радіють смерті померлого; das schreiende Unrecht – жахлива несправедливість*.

Змішаний тип мотивації притаманний також ФОКЗ, компоненти яких є композитами чи складними найменуваннями. Наприклад, у ФО *eine Schimpfkanonade loslassen – голосно сваритися, проклинати*, мотиватором диктумної сфери МПК композита **Schimpfkanonade** як компонента фразеологізму є імплікований предикат психічної діяльності, який вербалізований дієсловом (**schimpfen**), інший мотиватор (**Kanonade**) вибирається з асоціативно-термінальної частини структури знань про позначене. За таким принципом відбуваються й процеси семіозису ФОКЗ: *eine Plaudertasche sein – бути балакухою, плетухою; einen falschen Zungenschlag machen – обмовитися, помилитися на слові; da wiehert der Amtsschimmel – розм. фам. страшенний бюрократизм; mit Engelzunge reden – співати соловейком, солодкомовно переконувати*.

Психоемоційні стани людини пов'язуються з партонімами **Seele, Herz, Leib** і предикатами **schreien, weinen, lachen**: *sich krank lachen –*

умирати від сміху; sich die Seele aus dem Leib schreien – дуже голосно кричати, верещати; sich die Augen aus dem Kopf weinen – сильно/довго плакати; vor Lachen brüllen – дуже голосно сміятися; j-n zum Weinen bringen – доводити кого-небудь до сліз; j-s Herz schlägt bis zum Hals – хто-небудь дуже схвильований, напружений; j-m lacht /hüpf das Herz im Leib – хтось радіє, дуже щасливий; aus dem Lachen nicht herauskommen – безперервно сміятися.

З огляду на те що пропозиція є передусім когнітивним утворенням, яке формується на глибокому рівні колективної та індивідуальної свідомості, методика пропозиційного моделювання можна застосувати й для пояснення синтаксичних утворень, у тому числі паремій, адже у формальній структурі прислів'їв також представлено елементи пропозиційного статусу, що інтегруються з асоціативно-образними елементами МПК, зміст яких можна розкодувати внаслідок поєднання об'єктивного, реального з нереальним, образним. Так, у паремії **ein leerer Topf am meisten klappert, ein leerer Kopf am meisten plappert** – *нерозумна людина багато говорить, теревенить*, поєднано два різновиди пропозиційних структур, метафоричні знаки донорського домену ПРЕДМЕТИ ПОБУТУ елементів **Topf** і предикат фізичної діяльності **klappern** корелюють із пропозицією домену ЛЮДИНА, представленого *партитивом* **Kopf** і предикатом інтелектуальної (мовленнєвої) діяльності **plappern**. У результаті інтеграції таких двох позиційних схем можна дешифрувати зміст паремії. Наприклад, у висловленні **mit dem Munde trommeln**

ist nicht schwer – говорити легко, вербальна структура паремії проектується на пропозиційну інформацію та її метафоричну переінтерпретацію, тобто інтегрує асоціативно-термінальний компонент МПК, який представлено метафоричним знаком із донорського домену МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ – **trommeln** із пропозиційним – **Mund** із домену ЧАСТИНИ ТІЛА. Неоднорідною дифузною семіотичною формою відзначаються також паремії, що містять компонент на позначення звучання: *weit vom Schuß ist gut zu lachen – добре тому сміятися, хто далеко від небезпеки; schrei und schrei, der Wald hat keine Ohren – кому біда, то й плач не допоможе; man muss nicht jedesmal Lärm schlagen, wenn ein Esel über die Straße geht – не сперечайся з дурнем, бо люди можуть не помітити різниці.*

Висновки і пропозиції. Результати здійсненого аналізу дають змогу зробити висновок, що змішано мотивовані ФОКЗ є знаковими засобами зберігання пропозиційних, образних, аксіологічних форм знань про світ і невичерпним джерелом для вивчення особливостей пропозиційно-асоціативної природи семантичного синтаксису, механізмів впливу семантики на формування аномальної фразеологічної синтагматики. Механізм переосмислення значення змішано мотивованих ФОКЗ полягає у виборі та поєднанні мотиваторів із різних фрагментів МПК, що слугують мотиваційною базою фразеологізму. У межах отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання в цьому напрямі субстантивних композитів як компонентів фразеологічних одиниць німецької мови.

Список літератури:

1. Жуков В. П. Русская фразеология. Москва, 1986. 310 с.
2. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. Киев, 2000. 248 с.
3. Селиванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси, 2004. 276 с.
4. Селиванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: монографічне видання. Черкаси, 2012. 488 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 1996. 288 с.
6. Теория метафоры: сборник / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. Москва, 1990. 512 с.
7. Chafe W. I. Repeated Verbalization as Evidence for the Organization of Knowledge. Preprints of the Plenary session Papers XIY International Congress of Linguists. Berlin, 1987. P. 109.

**СМЕШАННАЯ МОТИВАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА С КОМПОНЕНТОМ НА ОБОЗНАЧЕНИЕ ЗВУЧАНИЯ
(КОГНИТИВНО-ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)**

В статье проанализирован смешанный тип мотивации фразеологизмов немецкого языка с компонентом на обозначение звучания, который значительно распространен во фразеосистеме немецкого языка, определены мотиваторы разных концептосфер, что совмещаются в одном фразеологическом знаке пропозиционально-метафорической конструкции.

Ключевые слова: *мотиватор, пропозиция, диктум, предикат, субъект, объект, рефлексив, ментально-психонетический комплекс, фразеологизм.*

**THE MIXED MOTIVATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE GERMAN LANGUAGE
WITH THE SOUND COMPONENT (COGNITIVE AND ONOMATHIOLOGICAL ASPECT)**

The article is devoted to the mixed type of motivation of phraseological units in the German language with the sound component, which is widely used in phraseological system in German, the motivators of different conceptospheres are determined, which are combined in one phraseological symbol of the proportional metaphorical construction.

Key words: *motivator, proposition, dictum, predicate, subject, object, reflexive, mental and psychonetic complex, phraseological units.*